

VII

В неділю, коли мала вернутись Надійка, Степан зробив надвечір генеральний огляд своїй одежі, попришивав непевні гудзики голкою, яку звик при собі мати за довгий час парубкування, витрусив френча й витер чоботи торбинкою. Костюм свій він носив уже третій рік, сукно на ньому злиняло від сонця, але це було міцне офіцерське сукно, що не дасть дірок ще років зо три. Потім ретельно поголився перед маленьким кривим дзеркалом, що висіло в кухні, бо останній тиждень став зовсім бородатий. Почуваючи себе свіжим, молодим і вродливим після цієї операції, хлопець бадьоро вийшов з хати, простуючи до критого ринку.

Два дні, що він пробув на новому помешканні, заспокоїли й зміцнили його. Гаряча страва, що була знайденим скарбом після черствого пісникування, освіжила йому нутроці й думки. Вчора він, при нагоді скористувавшись зайвиною гарячою водою в казані, виправ свою білизну, висушив її на сонці й покачав. Він умів прати, прасувати, варити страву, навіть латати чоботи. Побачивши певність своєї невеличкої посади, він виніс уранці на базар дві сухі паляниці, вже непотрібні йому, і продав їх за десять копійок, бо не любив давати на загин щось, що можна було якось спожиткувати. Неохайності й неощадності йому ніяк тим часом не можна було закинути, і коли він на той гривеник купив два десятки легких цигарок, то таких розкошів дозволився б і останній жебрак того дня, коли має вернутись кохана, яку ждано і жадано.

Роботи по господарству пана Гнідого — він вирахував — було не більше, як на півтори-дві години щодня. На інститут і науку йому лишалось доволі часу; ще стипендія — і він має під собою поки що станівкий ґрунт для дальших заходів. Цю перемену на краще в своєму побуті він прийняв як належне, він ніби чекав її, не знаючи, звідки саме вона має прийти, бо попри всі сумніви й вагання, був своєї фортуни певен. Як молодий мисливець у лісі, тремтячи перед звіром, але вірячи в неسخибність своєї руки, він був готовий до дальших посмішок своєї долі, хоч би часом вона й показувала йому язика.

Надійка справді приїхала, але в дівчат були ті ж самі гості, — інструктор і молоденький Яша, — тому поговорити з нею не було жодної змоги, якщо він не хотів зрадити свого почуття перед цими глузівниками. Степан пригноблено закурив свою легку цигарку, але Надійка так палко на нього глянула, передаючи відписа від сільського товариша, що він умить просвітлів, поринаючи у м'яке літепло, і насолодно подумав, ховаючи листа до кишені:

— Люба Надійка! Кохана, єдина Надійка! Яша, що був у курсі всіх об'яв та афіш, запропонував піти сьогодні на літературну вечірку, що відбудеться в залі Національної бібліотеки заходами культкомісії місцевому ВУАН³⁵. Яша не пам'ятав, яка саме літорганізація виступатиме, але запевняв, що вхід вільний і що на кожній літвечірці можна досхочу наплескатись і нареготатись.

— Це чудаки, — казав він, — є такі, що вже з вусами. Надійка спробувала послатись на свою втому, щоб лишитись із Степаном, але Яша категорично заявив:

---

35. ВУАН — Всеукраїнська академія наук.

— Обридне ще цілуватись.

І всі пішли на літвечірку.

Прийшли вони на годину пізніше, ніж оповіщено початок, але мусили ще півгодини чекати. Це спізнення не було виявом недбалості публіки до літератури, а явищем загальним, одним із наслідків глибокої зневіри до громадського життя. Розпорошений і загнаний у свої нори обиватель надто неохоче вилазить із них, і коли йому кажуть прийти о першій, він приходить о другій, ще годину посмоктавши свою лапу.

Вредний Яша власною персоною сів між Степаном і Надійкою, перетявши їм шляхи сполучення, і хлопцеві не лишалось нічого іншого, як роздивлятись на публіку й на залу.

Місця в малій залі Національної бібліотеки, де звичайно вечірки відбувались, поділялись за класовим принципом на дві категорії — спереду стільці для обраних, ззаду лави для плебсу, здебільшого студентського: позад лав було ще досить порожньої підлоги, де могли стояти ті, хто й на лави не втрапив. Кволі голоси літераторів, що здебільшого не вміють ні читати, ні промовляти, долітають сюди до вух зовсім невиразним мимренням, і публіка мусить тут розважатися самим виглядом літературного дійства, постаттю письменника, що читає, його колегами, що сидять на підвищенні за столом, курять, пишуть одне одному записки, позіхають і роблять натхненні обличчя. Найбільше оплесків посилає ця гальорка не белетристам, що розкладають на кафедрі рукописа й читають довго, а поетам, що виходять серед підвищення і декламують напам'ять з жестами та почуттями, бо в них більше театру, і вони швидко міняються. Перші два ряди стільців призначались для найобраніших — критиків та письменників, літературних метрів і сантиметрів, що приходять з дружинами та знайомими й не можуть сидіти далі другого ряду, щоб не зганьбити гідності самої літератури, бо ж ідею можна вшанувати тільки в особі її представника. І частина з них справді сиділа в перших рядах, бо тими представниками була, а друга вважала себе за представників, бо там сиділа.

Серед цього літературного beau-monde-у³⁶ Степан постеріг того молодика, що сказав щось про вірші на його адресу, коли він промишляв за посадою в державному видавництві, і хоч спогад про це зовсім був-таки досить прикрий, він зацікавився юнаком і спитав у Яші, хто то.

— А це Вигорський, — відповів той. — Поет такий. Нічого вірші пише.

Це була перша вечірка поточного літературного сезону, тому аудиторія зібралась численна і ввійти до зали було зовсім не так вільно, як написано в афіші. Традиція прилюдних літвечірок, породження тих часів, коли паперу не вистачало навіть на цигарки і мистецтву дано було гасло виходити на вулицю, тому й література мусила стати видовиськом, а літератор — читцем-декламатором, — ця традиція вмирає перед нашими очима, і ми спокійно можемо промовити «амінь» над її труною. Література — це зрештою, книжка, а не дикція, і виконувати її прилюдно так само чудно, як і читати

---

36. Вищого світу, еліти (франц).

без рояля музичні твори.

Коли письменники посіли свої належні місця на підвищенні за столом, голова культкомісії місцевому ВУАН відчинив чи відтулив вечірку, сказавши кілька зворушливих слів про літературу, її сучасні завдання й висловивши відповідну надію. Але Степан не зважив на те, що читано. Сторонні думки дедалі глибше проймали його, заступаючи йому твори і натовп. Він думав про самих письменників, про те, що вони виходять перед інших і інші їх слухають. Вони висунулись із юрби, посіли власні місця, і всі знають їх на прізвище. Вони пишуть книжки, ці книжки друкують, продають, беруть до бібліотек, і на книжці того Вигорського, що він тут побачив, його власною рукою поставлено печатку в далекому сільбуді. І от сам її автор. Він заздрив їм і не ховав від себе цього, бо теж хотів висунутись і бути обраним. Сміх і оплески, що були нагородою тим щасливцям, мало його не ображали, і кожен новий з них, з'являючись коло кафедри, ставив йому боляче питання, чому це не він. Бо він хотів бути кожним із них, однаково — прозаїком чи поетом.

Питання творів на літвечірці — тільки вступ до найголовнішої частини її — обговорення чи дискусії. Публіка любить дискусії не тому, що бере в них участь. Дискусія більше видовисько, ніж читання, масовіше й пікантніше. Але, як правило, ніхто спочатку не хоче виступати. Адже останній має приємну змогу вилаяти всіх попередніх і здаватись самим найрозумнішим. Спеціалісти критики, що свій престиж підтримують тим, що ніколи нічим не бувають вдоволені, гордо відмовляються виголошувати свою високу думку, і їх треба припрошувати, як іменитих гостей на званому обіді. Та й взагалі всі краще воліють сміятися з інших, ніж самим їх смішити, але коли один хтось виступить, потік промовців суне навалою. Розумність заразлива.

На першій літвечірці кожен, цілком природно, хотів себе виявити, і безневинна кафедра стала місцем запеклої словесної боротьби, де проявлено всі можливості спроби переконання — глум, дотеп, знуцання, ревізія предків письменника з метою виявити серед них куркуля чи буржуя, цитати з колишніх його творів, де він казав не те, що каже тепер, і таке інше, цікаве для слухачів, але сумне для літератури. Всі промовці, без різниці переконань, брались на ці прекрасні й чисті способи, кожен виправдуючи себе тим, що противник його до цього змушує. За півгодини на підвищенні почався справжній лицарський турнір, де Дон Кіхоти в панцирах із цитат і просто голіруч билися з невмирущими вітряками під оплески й регіт задоволених слухачів, а Санчо Панса³⁷ появляли свої розумові вартості, голублячи мрію стати губернаторами на літературному острові. Ці сутички завсігди кінчались внічию, що давало кожному вважати за переможця саме себе.

На початку дискусії Степан, завмираючи від внутрішнього хвилювання, міркував про те, що може **він** написати. Про **що** може написати. **Як** може написати. Він перебирав усі події свого життя, що могли б бути цікаві й іншим, радісно хапався за деякі й розпачливо відкидав їх, почувуючи їхню блідоту. Але перший крок він, проте,

---

37. Дон Кіхот, Санчо Панса — герої роману «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський» іспанського письменника Сервантеса (1547 — 1616).

зробив, і основну вмільсть письменника проявив відразу — здібність розшаруватись, глянути на себе крізь мікроскоп, розкласти себе самого на можливі теми, трактувати власне «я» як матеріал. Тільки хлопець безпорадний був перед самим собою, почувачути в собі то пустку, то надмір, який не міг опанувати.

Він тоскно підвів голову й глянув на чергового промовця, якого слухали уважніше, ніж інших, і сам звернув на нього увагу. Той говорив плавко й дотепно, ефектно наголошуючи слова, підкреслюючи речення, немов вставляв їх у блискучі рамки; в міру спроможності він кидав слухачам влучне слівце, збуджував сміх, поправляв тим часом пенсне і починав знову з новим натхненням. З його уст сипались цитати всіма мовами, літературні факти, пів-факти й анекдоти, його обличчя виявляло гнів ображеного велетня, глум зневаженого карлика, тулуб схилився й випростувався в такт м'яким акторським жестам. Його слова зліплялись шматочками здобного тіста, він формував їх у листкові піріжечки, посипав цукром і цукрином, квітчав мармеладними трояндочками і закохано спинявся на мить перед тим, як віддати ці ласощі на поживу.

— Хто це? — спитав у Яші Степан, вражений цим кондитерським мистецтвом.

Яша здивувався з безодні його неуктва. Це ж Михайло Світозаров, найголовніший критик! І Степан вперше за весь вечір приєднав свої оплески до бурі аплодисментів, що відкрили слова великого критика.

О дванадцятій годині вночі голова культкомісії місцевкому ВУАН зачинив і затулив вечірку, сказавши кілька зворушливих слів про те, що все якось обійдеться, що смертельної небезпеки немає і дай боже здоров'я літературі. На цьому вистава кінчилась, і поле бою очищено без санітарної допомоги, бо літературні трупи не втрачають здібності рухатись.

— Ну й скубуться, боже мій! — скрикнув на вулиці Яша. — Люблю дивитись. Той тому — гав! а той — гав-гав!

— Пишуть вони погано, от що, — поважно сказав інструктор. — Я читаю зараз Загоскіна³⁸ — отой пише.

— А я люблю Бенуа³⁹, — промовила Нюся. Ганнуся мовчала. Література одібрала їй чотири години, і завтра вона мусила вставати вдосвіта, щоб кінчати замовлення.

Надійка, ідучи позаду з Степаном, розповідала йому сільських новин. Він похмуро мовчав. Коло ганку вона шепнула йому:

— Приходь же завтра.

Степан вертався додому, охоплений єдиною думкою, віддаючись їй до решти, до останньої клітини свого мозку. Бажання, виникши в ньому й прищепившись, скоряло його всього, зрушувало собі на користь всі його сили, заступало весь світ, роблячи його самого подібним на тетерю, що тільки власний спів чує. Молода пружина його думки, що допіру ще кволо ворушилась, напружилась і почала розтягатись, даючи рух сотням

---

38. Загоскін, Михайло Миколайович (1789 — 1852) — російський письменник, автор історичних романів.

39. Бенуа. — Олександр Миколайович Бенуа (1870 — 1960), російський художник, історик мистецтва.

коліщат і підойм. Так, Степан мусив стати письменником. Нічого ні страшного, ні незвичайного він не почував у цьому жаданні. Він зріднився з ним за кілька годин так, ніби викохував роки, а в хвилюванні своєму вбачав ознаку хисту, прояв натхнення до творчості.

Тему собі він уже обрав — напише оповідання про свою стару, пощерблену бритву, що немилосердно скубе його, коли він робить свій туалет. Ось її надзвичайна історія.

Тисяча дев'ятсот дев'ятнадцятого року він востаннє ховався з рушницею по лісах у повстанні проти денікінців. Їх був невеличкий загін, душ із двадцяті, що пробивались до головного повстанського табору під Черкасами. Вночі їх оточено, але невдало — весь загін встиг вислизнути, тікаючи поодиночі на ближчі села до слухного часу. Засунувши рушницю в примітну копицю на полі, Степан вільним громадянином мандрував шляхом, але був спійманий і доставлений на допит. Він так спокійно й наївно твердив, що пан офіцер має справу з безневинним парубком он з того села, що пан офіцер завагався й призначив черкеса провести його до села та розпитати, чи справді він там живе і чи треба було йому ходити в поле, а в противному разі вчинити йому смерть коло зборні на страх і науку всьому світові.

Чорний патlach у папасі, вигукуючи найстрашніші загрози, сів на коня, оперезав хлопця для певності нагаєм і погнав перед себе, пообіцявши застрелити, як скаженого пса, за першої ж спроби тікати. Та коли за верству Степан, присягаючись усіма богами й батьками на свою мировитість, запропонував цьому суровому східникові на доказ того свою бритву, що носив за халявою, той пересвідчився в його безневинності, оперезав його ще раз по плечах і сказав забиратися під три чорти і навіть далі. Але Степан, добре знаючи їхні веселі звички, непорушне стояв на місці, аж поки кавказець не відїхав так завдальшки, що не міг загнати йому в спину кулю. Але найдивніше те, що через тиждень, коли повстанці, таки з'єднавшись, дали денікінцям переможний бій, Степан побачив того кавказця вбитим серед поля і витяг у нього з кишені свою власну бритву. Цю пригоду, саму з себе теж цікаву, хлопець поглибив, надаючи їй широкої, трохи не символічної ваги.

Бритва, в його композиції, належала спочатку фронтовому офіцерові, як втіленню царату, але на початку революції його вбито, і бритва перейшла до переможця — прихильника Тимчасового уряду. Від нього її здобув петлюрівець, поступившись нею незабаром червоному повстанцеві, що на мить впустив її перед денікінцем, але зразу ж забрав назад, уже назавсідги, як законний власник. Долю своєї бритви він підніс до історії громадянської війни, зробив її символом виборюваної влади, але цю канву мав вишити блискучими нитками, прибрати в тіло й рух, щоб надати життя своїй ідеї. Дорогою він обмислював різні епізоди й деталі, черпаючи їх із свого військового досвіду.

Дерев'яний годинник у кухні показував на чверть першу, коли Степан зайшов у хату, тихо запалив лампу, хапливо видобув папір і сів до столу писати, потопаючи у зливих образів і слів. О другій з половиною він кінчив, сховав рукописи, не читаючи, ліг, ще кілька хвилин снував крихкі марева й заснув кам'яним сном.